

УДК 7.044

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-5>

Анастасія БАРАНОВСЬКА,

orcid.org/0000-0001-7308-1655

аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) anastasiia.baranovskaya@hotmail.com

МОТИВ ВІЙНИ У РЕАЛІСТИЧНОМУ ЖИВОПИСІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ

Предметом цього дослідження є мотив російсько-української війни ХХІ століття через мову реалізму, яка здатна недвозначно доносити авторську рефлексію з приводу будь-яких питань, незалежно від того, чи зображення є натуралістичною фіксацією певної значущої, змістовно-важливої для індивідуального і загальнолюдського сприйняття події, чи реалістичні засоби вираження використані для створення символічно-алегоричного образу, призначеного розкрити нашарування складних або уможлядних ідей. Варто відзначити, що українське реалістичне мистецтво воєнного часу позбавлене документалізму, воно залишає його мас-медіа, які для цього призначені. Митці намагаються підібрати найбільш глибокі змісти і кристалізувати їх у відповіді есенціальні, такі, що потужно відображають реалії війни, художні образи. У даній статті навмисно обрані до аналізу різнобічні сюжетні лінії воєнної тематики, що виникли у відповідь на руйнівні процеси та стани українського суспільства, через які художники промовисто розкривають переживання кожного і водночас цілої країни. Так, окремі твори звертаються до позачасових універсальних ідей, інші – відображають передчуття і наслідки війни, деякі – з гострим докором змальовують становище України у світі сильних європейських держав, і ще однією важливою змістовною ідеєю є підтримка духу українців. В процесі дослідження здійснено аналіз стилістики та художніх традицій, до яких звертались автори, визначено, що художники оперували прийомами імпресіонізму, академічного реалізму, експресіонізму, звертались до естетики символізму, бароко та модерну, поєднували графічність та світло-тіньове моделювання форми. У кожному творі акцентується увага на присутній символізм та метафоричність, щодо окремих робіт прямою мовою процитована позиція митців, що містилась у експлікаціях до картин, представлених на персональних виставках.

Ключові слова: війна, живопис, модерн, бароко, імпресіонізм, експресіонізм, символізм.

Anastasiia BARANOVSKA,

orcid.org/0000-0001-7308-1655

Postgraduate Student at the Department of Art Expertise
National Academy on Culture and Arts Management Staff
(Kyiv, Ukraine) anastasiia.baranovskaya@hotmail.com

THE MOTIF OF WAR IN THE REALISTIC PAINTING OF MODERN UKRAINIAN ARTISTS

The subject of this study is the motif of the Russian-Ukrainian war of the 21st century through the language of realism, which is capable to unambiguously convey the author's reflection on any issues, regardless of whether the image is a naturalistic fixation of a certain significant, content-important scene with regard to individual and general human perception or realistic means of expression are used to create a symbolic-allegorical image designed to reveal the complex of complicated or speculative ideas. It is worth noting that Ukrainian wartime realistic art is devoid of documentaries, it leaves them to mass media, which are intended for this purpose. Artists try to find the greatest depth of meanings and crystallize them into essential artistic images that mightily reflect the realities of war. Herewith, there are deliberately selected for analysis diverse war-themed storylines that arose in response to the destructive processes and state of Ukrainian society, through which artists eloquently demonstrate the experiences of everyone and at the same time of the entire country. Thus, certain works refer to timeless universal ideas, others reflect the foreboding and consequences of the war, some depict with sharp reproach the position of Ukraine in the world of strong European states, and another important thoughtful idea is the support of the courage of Ukrainians. During the research, an analysis of stylistics and artistic traditions to which the authors applied was carried out, it was determined that the artists operated with the techniques of impressionism, academic realism, expressionism, adverted to the aesthetics of symbolism, Baroque and Art Nouveau, combined graphics with light and shadow modelling of form. In each work, attention is focused on the symbolism and metaphorical points, in respect of some artworks there was the quoted artist's speech representing his opinion, which was derived from explanations for the paintings presented at solo art exhibitions.

Key words: war, painting, Art Nouveau, Baroque, impressionism, expressionism, symbolism.

Постановка проблеми. Війна на Україні торкнулась кожного: проти волі змінені долі, знівечені життя. Від початку жахливої біди сучасні українські художники зіштовхнулись з безжальною неідеалізованою «натурою» війни, на власному досвіді відчули страх, біль, осягнули та «відтворили» жорстоку «правду» життя. Людська трагедія вже зафіксована на полотнах і відтепер становить невід'ємну велику тематику на сторінках українського мистецтва XXI століття. Не дивлячись на численні художні проекти творчої спільноти, теоретичне осмислення означеної даності тільки розпочинається в мистецтвознавчому колі.

Аналіз досліджень. Питання російсько-української війни у мистецтві досліджували Т. Прокіпович, Т. Галькун у есеї «Живопис в умовах воєнного часу. Як змінилося мистецтво під час війни – колористика, тенденції, сюжет» (Прокіпович, 2022), М. Протас у статті «Мистецтво України в умовах визвольної війни: зміни арт-нарративу» (Протас, 2022), С. Стоян у статті «Мистецтво та війна: специфіка художніх трансформацій» (Стоян, 2022), Т. Паньок у есеї «Образотворче мистецтво у контексті ескалації російської агресії проти України» (Паньок, 2022), З. Алфьорова, А. Алфьоров у статті «Візуальний образ України під час російсько-української війни: сучасний виставковий простір» (Алфьорова, 2022). Зазначені автори аналізують усю сукупність мистецьких творів та практик, виявляючи тенденції щодо форм художньої мови, ключових образів, аналізуючи українські та міжнародні виставкові культурні заходи. О. Петрова у статті «Гіперреалізм струшеної свідомості» проаналізувала «протестне мистецтво з жорстким сарказмом» (Петрова, 2022: 107), і, зокрема, експресіоністичну гротескную графіку В. Кравця, уводячи в науковий дискурс термін «гротескний реалізм», вживаючи в новому сенсі усталене в мистецтві поняття «гіперреалізму». О. Карпенко у статті «Аналіз основних тенденцій сучасного українського живопису воєнного часу та мистецькі паралелі» здійснила «спробу структуризації творів сучасного живопису за напрямками», виокремивши риси графічності і плакатності, тенденції народного мистецтва та неопримітивізму, ознаки героїчного та епічного стилю, неореалізм (Карпенко, 2022: 131). Науковою новизною даної статті є перша спроба здійснити розмежування за сюжетною направленістю реалістичних живописних творів воєнної тематики відповідно до станів українського суспільства.

Мета статті – через мистецтвознавчий аналіз реалістичного живопису дослідити художні образи, що яскраво відобразили кульмінаційні стани українського суспільства від початку та

впродовж російської повномасштабної військової агресії.

Виклад основного матеріалу. З перших днів війни в соціальних мережах поширився твір молодого українського художника Олексія Шекшуєва «Берегиня» (Лл. 1). Художник створив його за одну ніч і зробив допис «Stand with Ukraine», «Pray for Ukraine» (Підтримай Україну, Молися за Україну). За один день життя українців перевернулось: мирні чоловіки пішли у тероборони та взяли до рук зброю, перетворившись на воїнів-захисників, а нещасні жінки молилися за своїх чоловіків та дітей – найдорожче, що могли втратити. Молитви лунали в серцях, щоб покрити та відвернути біду. Берегиня – це надзвичайно глибоко відчутний і переданий художником узагальнений образ української жінки. В картині метафорично передане лихо на українській землі (затьмарене чорне небо і посірілі пшеничні лани), зажурені очі дівчини в опатному етнічному вбранні, через яке так повно відзивається краса України та її народних традицій, не відриваються від мужніх захисників, що відстоюють свою землю.

Варто зазначити, що і раніше художники звертались до теми молитви і намагались художньо виразити безодню трагедії, що спіткала Україну з 2014 року. Так, Юрій Камишний у 2019 році створив роботу «Молитва за Україну» (Лл. 2), у якій самотньо поєднані реалістична і імпресіоністична манери письма. Образ черниці, внутрішньо зануреної в інший – духовний світ, монументально постає на передньому плані картини. Остеронь як архетип, що зберігає українське коріння, зображена батьківська хата з мальовничої сільської глибинки, що за розмірам відповідна постаті жінки – головного образу твору, проте водночас є гіперболізовано великою у порівнянні з крихітним танком поруч. Блакитно-рожеві нюанси колірної палітри, яку використав художник при зображенні повітряного середовища та краєвиду, є настільки ніжними, імпресіоністично-мерехтливими, що на думку мимоволі спадають «Стоги сіна у Живерні» Клода Моне: такою є краса довкола, тільки б і жити. Проте дим відтінку бузку в цей сонячний день віє від танку, а це означає, що йде жахливий бій не на життя, а на смерть.

Стилістика у картині Андріанової Елліни «Страшний сон», створеної у 2015 році (Лл. 3), черпає свої витoki в традиціях українського модерну, серед представників якого слід назвати Всеволода Максимовича, Михайла Жука, Петра Холодного, Юліана Буцманюка. Проте якщо в живописі модерну тонкі лінії передають вишукану часто природну красу, то тут барвисті візерунки складаються у жахливі видіння: золотаве марево як дивне лоно-прихисток для жінки з немовлям,

а навкруги – тисячі зруйнованих будинків, повалені стовпи електростанцій. А радіальні розводи крапель – чи не передвіщення це трагедії на дамбі Каховської ГЕС, що знищила тисячі домівок і забрала життя людей?

Страшний сон перетворився на реальність. Картина Іллі Ярового «Відбитки війни. Дзеркало Ірпінь» (Іл. 4) з приголомшливою реалістичною деталізацією відтворює побачене автором наживо. З розповіді художника на його сторінці Facebook, він знайшов розвалений будинок в Ірпені, на стіні якого залишилися закопчені сажею квіткові шпалери, що нагадували про щасливе життя до війни, і тільки в одному місці вони зберегли незмінний вигляд – там, де колись висіло дзеркало: «Більша частина дзеркала лопнула і обвалилася, залишався один єдиний шматок, в якому я побачив своє відображення, і коли я побачив себе в ньому, я відчув величезний смуток і всю трагедію місця. На місці осколків, що відпали, крізь тріщини в дзеркалі пробивалася сажа, що утворила силует ніби величезного чорного павука, що виповзає з-за осколка, що залишився висіти на стіні. На веселий квітковий малюнок шпалер наповзав павук ніби війна наповзає на щасливе мирне життя в Україні».

Неможливо стримати сльози, коли особисто бачиш картину Дмитра Доценко «Український ренесанс» (Іл. 5). Вона зображає душі невинних жертв, що підносять до Неба над потонувшими в чаду містами, – померлих і закатованих цивільних людей з Бучі, Ірпеня, Гостомеля, Маріуполя. Барокове сплетіння тіл на монументальному полотні, ренесансне вбрання жінок і дітей, що нагадує розкішні ризи з творів львівського маляра і іконописця Федора Сеньковича (XVII ст.), пурпурний, ніби плащаниці колір одягу чоловіка і взагалі поєднання червоного, золотого та оливкового тонів викликають алюзії на сакральні зображення мучеництв. Формотворення у картині є майстерно реалістичним, численні драперії та складки відсилають до традицій старих майстрів, відчутний також вплив видатного українського художника Миколи Стороженка.

Творчість Віри Барінової-Кулеби є багатогранною за стилістичними рисами та змістовно-образним спрямуванням. До тематики війни 1941–1945 рр. вона неодноразово зверталась у роботах «Війна. 41 рік», «Чекаю батька», «1945 (змого дитинства)», адже пам'ятає воєнні лихі роки з малого дитинства. Великий біль – пережити ці страхи та горе вдруге за життя. У 2014–2015 рр. художниця створила роботу «Простіть, мамо, за чорну хустину» (Іл. 6). На полотні зображена схилена на колінах до свого мертвого сина матір у чорній хустині. Вона – уособлення всіх українських матерів, що пережили своїх дітей у війні. Цей

сюжет оплакування можна було б сприймати як позачасовий, універсальний (адже подібна лаконічна композиція спроможна ілюструвати події, що сталися навіть на декілька століть раніше), але автомобільні шини невідворотно відсилають до 2014 року. Скупі сірих відтінків тони при зображенні матері й сина (лише жовто-блакитний натяк на білому савані та червоний орнамент на вишиванці) та спрощені реалістично-експресіоністичні форми спрямовані передати одне почуття – світ згас. Червоні тюльпани завжди будуть розпростерті на могилі весною. Заповітний глибоко особистий текст на чорних полях картини викликає почуття реальності, яка сталась поруч, немов від прочитання листа справжньої людини: «Мамо, матусенько, простіть за чорну хустину, простіть за горе і сльози. Мамо, матусенько, простіть, бо я любив Україну. Ваш синок».

Тож, кожного дня люди гинуть на війні та через війну. Танок смерті над Україною XXI століття зобразив Юрій Соломко (Іл. 7). Візитівкою художника є використання географічних карт тиражного друку як фонові поверхні для зображення дійств і водночас як трансформованої художньої форми, поміщеної у певний контекст, і таким чином глибоко пов'язаної із змістом роботи (прийом реді-мейд). Так, у картині «Танок» Соломко використовує фізичну карту України, що позначає територію, а ще більше – українську землю, якої торкаються змальовані фігури. Автор чорним кольором домальовує на ній число «XX», а символ «I» позначає червоним, щоб виокремити «XXI» століття, як «закривавлену» сучасну добу України. Сама картина є алюзією на шедевр Анрі Матісса початку XX століття. Під час своєї персональної виставки у національному музеї «Київська картинна галерея» митець розповів: «Танок» Анрі Матісса, написаний 1910 року, був натхненний щастям існування, радістю життя, надією на майбутнє. Та через чотири роки розпочалася Перша світова війна, і далі весь світ закружляв у кривавому вихорі. Зіставляючи історію України і великий витвір французького художника, можна сказати, що життєрадісні постаті його твору перетворились на свою протилежність». У вказаному творі Соломко здійснив синтез європейської іконографії невідворотності смерті (марноти марнот), що розкривається через танок мерців, так званий «макабр», та української народної іконографії козака Мамає. Дві протилежні за змістом сили «зустрілись»: люта нищівна смерть та невмирущий дух козаччини, що втілює незламну волю. Автор тонко виписує молодого козака у монохромній сірій палітрі, адже цей образ зараз – не історична особа з плоті і крові, він є персоналіфікацією, «врощеною» у генетичну пам'ять. Поруч

з тим, немов рентгенівські, зображення скелетів, що точно вписуються в оригінальні людські фігури з картини Матісса, завдяки збереженому червоному – відтепер – кривавому тону, а також завдяки монументальним розмірам картини, набувають кульмінаційної, гостро відчутної виразності у порівнянні з алегоричними сюжетами танку смерті, що існують у історії мистецтва від часів Середньовіччя і до початку ХХ століття.

Як слушно відзначає Світлана Стоян, під час війни «людина починає надзвичайно сильно і глибоко відчувати свою екзистенцію, стикаючись з усвідомленням своєї смертності, самотності, невпевненості перед обличчям важких випробовувань» (Стоян, 2022: 120). Саме такі відчуття передає картина Василя Ткаченко (Іл. 8). Хто ці парубки, що в п'ятні пригорнулися до землі? Можливо, вони втратили свій дім (він міг бути зруйнований чи вони просто втекли в нікуди від бомбардувань у рідному місті). А можливо, з ними не сталося означеної біди, а ці образи метафорично розкривають психологічний стан мирних жителів, що живуть під небом, пронизаним вибухами: «чорні» дні не перестають, мрячно на душі, зникли плани, яесь безсилля і невідступне відчуття небезпеки.

Картина Андрія Жукова «Ad Astra» (До зірок) (Іл. 9) символічно зображує Україну. У творі автор алегорично охарактеризував її становище у війні та світі: жінка, що уособлює Україну, приставлена до ростової мішені. По ній, Україні, стріляють, її людей знищують, як бойову ціль, а вона страждає зовсім сама – зірки Євросоюзу, що докола, не захистять її. У експлікації до твору, представленого на персональній виставці Жукова у Чернівецькому обласному художньому музеї, художник вказує: «<...> Україна не молода дівчина, а зріла жінка, яка багато чого бачила, яка до всього йшла через великі перепони, яка втрачала своїх дітей, яка стомлена, але нескорена. Кожне загублене життя колючим дротом проходить крізь її руки. Це її стигмати. <...> Назва «До зірок» алегорична і гірка, адже Україна весь цей час йшла до зірок Євросоюзу... І якою страшною ціною ми отримуємо свою зірку...». У своїй творчості Жуков неодноразово підіймав болючі чи філософські теми життя та смерті. В його роботах відчувається вплив прерафаелітів, символістів та магічних реалістів.

Багато кривди породжує лють та ненависть. Про це картина «Українська весна» (Іл. 10) Богдана Голояда. Обличчя жінки, що уособлює весну, сповнене безліччю емоцій: тут і німе питання: «Що ж це коїться?!», і біль, і відчай, і лють, і одержимість, і рішучість в одних і тих самих очах. Картина не залишає байдужим глядача і кожен відчує свою

емоцію, дивлячись в обличчя Весни, бо її погляд заглиблений всередину, щоб віддзеркалити те, що твориться у душі споглядальника. Дивовижно, як відчайдушний стан можна було передати пастельними весняно-ніжними барвами. Автор досягає настільки прозоро-чистих кольорів, що видається ніби твір написаний аквареллю. При цьому тон шкіри зображено з якоюсь віртуозною легкістю та живістю, вона виглядає зложеною, як справжня. Сам Б. Голояд називає себе послідовником італійського академічного реалізму.

Алегорія пронизує сучасне реалістичне мистецтво про війну. Так, Анастасія Осмоловська у картині «Оберіг» (Іл. 11) зобразила мотанку з автоматом. Образ є виразно сучасним завдяки нестандартній подачі народного мотиву у реалістичній формі у поєднанні з воєнною тематикою (де намальована зброя, а традиційний український орнамент стилізовано на військовий лад). Тонке, графічне виписування ниток намиста й дукачів, орнаментальних візерунків святково оздобленої спідниці вирізняє роботу з-поміж інших з означеної теми. При цьому постава ляльки, що закинула на плече автомат і готова натиснути на спусковий гачок, надала їй подоби людини, перетворивши на дівчину-захисницю.

Владислав Шерешевський у картині «Наші котики» (Іл. 12) у характерній експресивно-реалістичній манері з гумором і вірою в перемогу зображає усміхненого воїна ЗСУ та його «відважного» бойового друга – kota, одне око в якого блакитне, а інше жовте. Дивлячись на цю картину, мимохідь переймаєшся оптимізмом та теплими, зворушливими почуттями до «наших котиків», і десь всередині відгукується віра, що все буде добре.

Описані вище твори вимагають від художників майстерності та інтелектуальної напруги, зосередження. Вони створюються не поспіхом, їх зміст і форма «виношуються», щоб ідейне наповнення набуло багатогранності сприйняття, а іноді й універсальності. Тут форма призначена торкатись глибин душі, надовго врізатись в пам'ять. Тому суперечливою є теза Прокоповича та Галькуна про те, що «швидкий живопис в експресивній манері з мінімальною кількістю кольорів виходить в розряд найбільш актуальних зі всіх напрямів і стилів живопису. Багатошаровий живопис з поетапним лісируваннями наразі не на часі. Не проглядається в актуальності живопису фотографічність і реалізм. Натомість багато символізму, спрощеності, абстрактності, плакатності» (Прокопович, 2022: 101)

В історії мистецтва живописних творів, що передають жахи війни в реалістичній манері, незрівнянно більше, ніж в будь-якій нереалістичній стилістиці. Навіть у добу модернізму після

Першої світової війни, так само, як і після Другої світової війни митці не могли обійтись без прояву фігуративності, коли йшлося про зображення воєнних лихоліть. Полишаючи формалістичне формотворення, вони свідомо звертались до реалізму та наративу, жадаючи такої достовірності, щоб сповна «вихлиснути» ті побачені наяву кривди та рани. Найпроникливішими, найекспресивнішими є твори, яким психологічно вірить людина, а вона, як відомо, мислить образами, конкретними та яскравими.

Тож, слушною видається думка мистецтвознавиці М. Протас, згідно з якою «українці звернулися до традиційних фігуративних і символіко-алегоричних засобів емоційного вислову. <...> Опір загарбнику звільнив з підсвідомості митців генетичний код нації, що говорить мовою духових наративів, активуючи творчу свідомість, де вже немає місця віджило-апатичній реїфікованій «постмедіумності» Розалінд Краус» (Протас, 2022: 196).

Висновки. Українські художники через академічне формотворення та алегоричні образи розкривають найрізноманітніші відтінки переживань і станів українського суспільства, яке зненацька опинилось посеред страшної війни. Твори, що можна віднести до власне батального жанру, які відображали б бої воїнів ЗСУ на передових фронтах, наразі не поширені, можливо тому, що в історії мистецтва минулих часів більшість художників були безпосередніми учасниками і свідками бойових дій, а зараз тим, хто на фронті захищає, не до художніх «одкровень». Попри те, сучасні художники правдиво змальовують те, що «вітає в повітрі», вони особисто відчувають і засобами мистецтва відтворюють усі загрози та виклики, що постають перед мирною людиною, змальовують наслідки руйнувань життів та міст, метафорично відображають становище України на геополітичній арені, але також намагаються підтримати дух співвітчизників та українських воїнів-захисників.

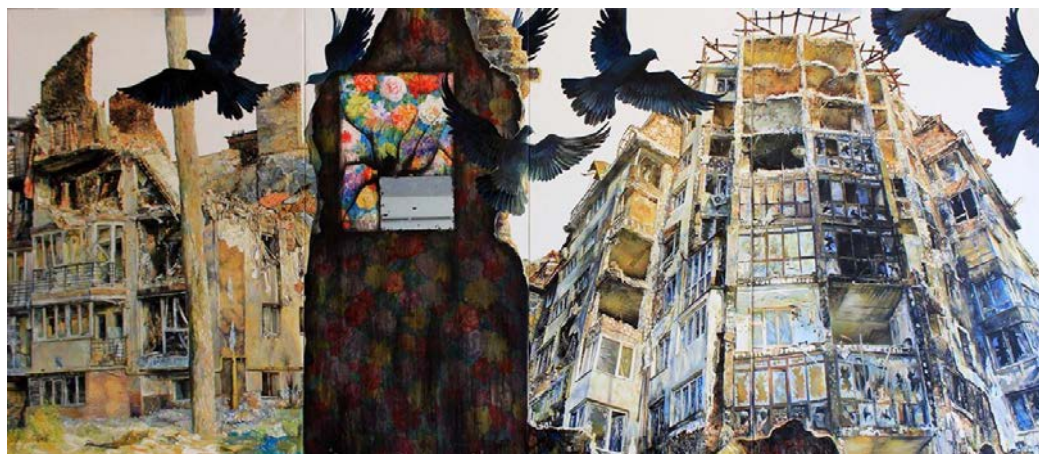
Іл. 1. О. Шекшуєв, «Берегиня», полотно, олія, 50x40 см., 2022

Іл. 2. Ю. Камішний, «Молитва за Україну», полотно, олія, 50x70 см., 2019

Іл. 3. Е. Андріанова, «Страшний сон», полотно, олія, 170x230 см., 2015

Іл. 4. І. Яровий, «Відбитки війни. Дзеркало Ірпінь», полотно, олія, 120х300 см., 2022

Іл. 5. Д. Доценко, «Український ренесанс», полотно, олія, 147х240 см., 2022

Іл. 6. В. Барінова-Кулеба, «Простіть, мамо, за чорну хустину», полотно, олія, 160х100 см., 2014–2015

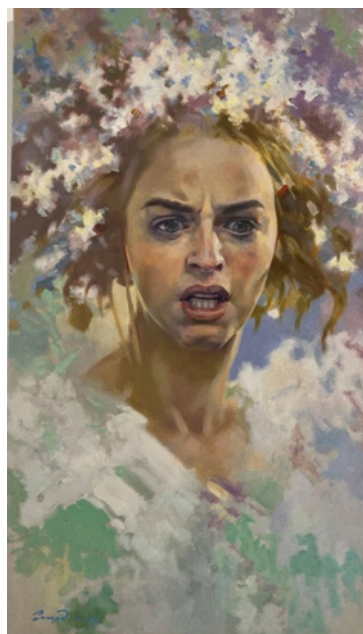
Іл. 7. Ю. Соломко, «Танок», двп, папір, офсет, акрил, 195х278 см., 2013–2023

Іл. 8. В. Ткаченко, «02.05.22», полотно, олія, 2022

Іл. 9. А. Жуков, «Ad Astra», полотно, олія, акрил, 80x60 см., 2022

Іл. 10. Б. Голояд, «Українська весна», полотно, олія, 2023

Іл. 11. А. Осмоловська, «Оберіг», полотно, олія, 70x50 см., 2023

Іл. 12. В. Шерешевський, «Наші котики», полотно, олія, 60x70 см., 2022

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Прокопович Т., Галькун Т. Живопис в умовах воєнного часу. Як змінилося мистецтво під час війни – колористика, тенденції, сюжет. *Актуальні проблеми розвитку українського мистецтва: культурологічний, мистецтвознавчий, педагогічний аспекти*: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2022. С. 99–102.
2. Протас М. Мистецтво України в умовах визвольної війни: зміни арт-нарративу. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*. 2022. August 5. P. 194–196.
3. Стоян С. Мистецтво та війна: специфіка художніх трансформацій. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 119–124.
4. Паньок Т., Молчанова А. Образотворче мистецтво у контексті ескалації російської агресії проти України. *Progressive research in the modern world: Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference*, Boston, December 1 – 3, 2022. – Boston : VoScience Publisher, 2022. P. 495–501.
5. Алфьорова З., Алфьоров А. Візуальний образ України під час російсько-української війни: сучасний виставковий простір. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*. 2022. September 23. P. 95–97.
6. Петрова О. Гіперреалізм струшеної свідомості. *Сучасне мистецтво*. 2022. Вип. 18. С. 107–110.
7. Карпенко О. Аналіз основних тенденцій сучасного українського живопису воєнного часу та мистецькі паралелі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 2. С. 127–134.

REFERENCES

1. Prokopovych T., Galkun T. (2022) Zhyvopys v umovah voiennoho chasu. Yak zminylos mystetstvo pid chas viiny – kolorystyka, tendencii, siujet. [The painting in wartime. How did art change in a time of the war – coloristics, tendencies, subject] *Aktualni problemy rozvytku ukrainskogo mystetstva: kulturologichni, mystetstvoznavchi, pedagogichni aspekty* [Actual problems of the development of Ukrainian art: cultural, art history, and pedagogical aspects]: Proceedings of the VI All-Ukrainian scientific and practical conference Lutsk: VNU named after Lesia Ukrainka, 2022. P. 99–102.
2. Protas M. (2022) Mystetstvo Ukrainy v umovah vyzvolnoi viiny: zminy art-naratyvu. [Art of Ukraine in the conditions of the liberation war: the change of the art narrative] Collection of Scientific Papers «SCIENTIA», August 5. 194–196. [in Ukrainian].
3. Stoyan S. (2022) Mystetstvo ta viyna: spetsifika khudozhnih transformatsiy. [Art and war: specificity of artistic transformations] *Filosofska dumka. Philosophy thought*, 3. 119–124 [in Ukrainian].
4. Paniok T., Molchanova A. (2022) Obrazotvorch mystetstvo u konteksti eskalatsii rosiiskoi agresii proty Ukrainy [Fine art in the context of the escalation of Russian aggression against Ukraine]. *Progressive research in the modern world: Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference, Boston, December 1 – 3, 2022.* – Boston : BoScience Publisher, 2022. P. 495–501.
5. Alfiorova Z., Alfiorov A. (2022) Vizualnyi obraz Ukrainy pid chas ukrainskoi viiny: suchasnyi vystavkovyi prostir. [Visual image of Ukraine during Ukrainian war: modern exhibition space] Collection of Scientific Papers «SCIENTIA», September 23. 95–97. [in Ukrainian].
6. Petrova O. (2022) Giperrealizm strushenoї svidomosti. [Hyperrealism of shaken consciousness] *Suchasne mystetstvo. Modern Art*, 18. 107–110. [in Ukrainian].
7. Karpenko O. (2022) Analiz osnovnyh tendentsii suchasnogo ukrainskogo zhyvopysu voiennoho chasu ta mystetski paraleli. [Analysis of the main tendencies of modern Ukrainian wartime painting and artistic parallels] *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. Bulletin of the National Academy on Culture and Arts Management Staff*, 2. 127–134. [in Ukrainian].